

שירה יכולה / עמיר עקיבא סגל

רוח הזמן -

על אסופות של שירי מחאה

שכמעט מזכיר את איין ראנה, אם לא היה מדובר בטשרניחובסקי, ולכן למעשה מדובר על "דת-עבודה" עברית.

אך השירים בספר זה אינם רק ליריקה של העבודה, בין אם כרומנטיזציה של העמל, תפיסה מרקסיסטית שלה כשעבוד או שניהם כאחד, כמו בשירו של אלכסנדר פן 'ארצי - פועל שחור'. יש מהשירים היורדים אל הקרקע של האדם העובד או המובטל; כך בשיר האירוני 'לשכתי' של עזרא זוסמן, המספר על מובטלים המגיעים אל לשכת העבודה, כך גם בשיר 'שיר נער שוליים ועובדת סוציאלית' של ארו ביטון, שעניינו ניצחון כמעט אדיפלי על עובדת סוציאלית אשכנזייה, והמעבר להיות כמוה ויותר ממנה: "ועכשיו ידי מגעת, עכשיו אני רשום בקווים הרכים/ בריח הנכון, // עכשיו אני אפילו חכם ממך, ציפור אירופאית קטנה, במזרח התיכון, את סולוויג שלי."

בשנת 83', כתגובה למלחמת לבנון ותחילת השקיעה בבוץ הלבנוני, יצאה האסופה ואין תכלה לקרבות ולהרג (הקיבוץ המאוחד) בעריכת חנן חבר ומשה רון. בעיני זו אולי אסופת השירה החשובה ביותר שיצאה בעברית, וזאת מכמה סיבות: הראשונה - כי הצליחה לתפוס את רוח הזמן בצורה מרהיבה והצליחה להתחבר אל המיאוס ממלחמת הברירה; השנייה - כי זו כנראה אסופת השירה המשפיעה והמוכרת ביותר בשירה העברית המודרנית. יותר מכל אסופה אחרת היתה לאסופה זו תהודה שהגיעה אל מעבר לעולם השירה ועולם הספרות ואל כלל הציבור, והשפעתה עדיין מהדהדת בשירת המחאה הישראלית. עדות להשפעה ארוכת הטווח של אסופה זו אפשר לראות למשל באזכורה בדברי הפתיחה של האסופה בעט ברזל שאסקור בהמשך.

האסופה נפתחת בשיר 'המשך יבוא' של מאיר ויזלטיר שנכתב בשנת 78', וכמו חזה את מלחמת לבנון דרך שימוש אירוני באמירות פוליטיות או היסטוריות שונות כפי שניתן לראות בבית הראשון של השיר: "המלחמה היא המשכה של המדיניות, ודרום הלבנון המשכו של הגליל העליון: על כן אך טבעי שמדינה/ תערוך מלחמה בלבנון." בשיר 'יזכור' צבי עצמון קושר בין הסבל היהודי של שואה וגלות ובין האחריות להרג ילדים בלבנון: "ונקמת כל ילד קטן לו תזעק, ופתאום/ קם בבוקר, רואה/ קם בבוקר, רואה/ ילדים שנורו כשהשמש זרחה, ודם אמיתי, השבוע, זו אינה עלילה, ילדים ערבים בלי חצי נחמה".

האסופה כוללת גם את השיר המוכר 'רחיפה בגובה נמוך' של דליה רביקוביץ', ואת השיר האירוני של עמוס עוז 'מגש הכסף 1982'. רבים מהשירים המופיעים בה מוכרים כשלעצמם - וחלקם התפרסמו בספרי שירה קודם לכן. אחרי אסופה זו יצאו לא מעט שירים שתכליתם התנגדות למלחמת הברירה בלבנון ואחר כך לכיבוש, זרם שירה שחווה התגברות מיוחדת בתקופת האינתיפאדה הראשונה. עם זאת, קשה לומר בוודאות כי יציאתה של אסופה זו היא הגורם לכתיבת שירי מחאה בהמשך, ולא מצב מדיני ומלחמתי מתמשך, אשר הביא גם ליציאת ספרים כגון הזמן הצהוב מאת דויד גרוסמן או שירים שהולחנו, כמו 'חד גדיא' של חוה אלברשטיין, 'אחרינו המבול' של נורית גלרון או 'יורים וכוכים' של סי היימן, שאף אסרו להשמיעם בכמה תחנות רדיו.

ניתן לומר כי אסופה זו היא שילוב משובה ואיכותי של תפיסת רוח המחאה עם הכותבים הבולטים של אותו הזמן, ברגע מתאים מבחינה פוליטית וחברתית, שאפשר לה להדהד לאורך זמן.

בסוף שנת 45', לאחר תום מלחמת העולם השנייה, ערך אברהם שלונסקי והוציא לאור את האסופה שידי הימים. וכך כתב בדברי הפתיחה של הספר: "שירי הימים - על דרך: דברי הימים. מעין אוטוביוגרפיה של דור, כתובה בחרוזים ובאורח קולקטיבי. גביית עדות

אסופות השירה הן כלי יעיל לתפיסת רוח הזמן, או להצגת מגוון יוצרים בתקופה מסוימת, שכתבו על נושא מסוים או בסגנון פואטי דומה. אסופות השירה הפוליטיות הן דרך טובה לקרוא לפעולה, או לקדם פעולה, לתת ביטוי ולגיטימציה לקולות משוררים, ובעיקר לייצר פעולה פוליטית בשדה השירה, ופעולה פואטית בשדה הפוליטי. במאמר זה אסקור כמה אסופות שירה פוליטיות מן השירה העברית. כל האסופות הללו הן פוליטיות, לכולן מעלות פואטיות, אם כי רק חלקן מציגות רמה אחידה וגבוהה של שירה. הסיבה שנבחרו אלו שנבחרו היא החשיבות שיש להן באופן בו השפיעו על השירה העברית.

שתי האסופות הראשונות שאסקור כאן יצאו בראשית שנות השמונים. האחת אדם לעמל יצאה בשנת 81' בהוצאת עם עובד לציון 60 שנים להסתדרות העובדים הכללית, בעריכת יעקב בסר (מייסד כתב עת זה) ושלמה טנאי. דברי הפתיחה לאסופה יפים ובעיקר הפסקה: "נטועה עמוק בהכרת רבים ההבנה שהיסוד הראשוני לקיומה של חברה בריאה, ריבונית ועצמאית, שיש בה צדק ושוויון, היא יכולתה לקיים את עצמה בעבודתה שלה עצמה. מן העבודה לא רק קיומה הפיזי של החברה והמדינה. אלא גם חיותה המוסרית והאנושית."

עורכי האסופה השכילו אז לכלול בה משוררי עבר כביאליק, דוד שמעוני ויעקב כהן, לצד משוררים צעירים, כארו ביטון, רוני סומק ומאיר ויזלטיר. השירים מייצרים מארג של מחאה חברתית, חזון של שוויון ודיון על העבודה בין דיכוי להגשמה עצמית והגשמה במסגרת חברה וקהילה.

החל מ'שיר מזמור לבני תובל קין' של טשרניחובסקי, הפותח את האסופה ומצייר קו בין תובל קין התנ"כי מהפסוק "תובל קין לוטש כל חורש נחושת וברזל" (בראשית ד' ב"כ), שהלמות הפטיש שלו נשמעות ביער ובמערה, ועד לנפח העובד בסמטה החשוכה, המייצר בהשראה מרקסיסטית: "כבלים! כבלים לי לעצמי", אך מסתיים בתקווה שבה הפועל הצעיר בית החרושת המייצר: "תורה! אמת לי חדשה." משפט

האסופה **אדומה** (2007), הוצאת אתגר, מעין, הכיוון מזרח. בעריכת יערה שחורי, רועי צ'יקי ארד, יהושע סיימון, אסמא אגבאריה, ניר נאדר, מרואן מח'ול, תורכי עאמר ומתי שמואלוף), יצאה לכבוד האחד במאי 2007 ואיגדה שירת מחאה כלכלית ומעמדית של כמה מהמשוררים הצעירים הבולטים של אותה עת, כמו גם כמה משוררים ותיקים. ביניהם אפשר לציין את ויקי שירן, מתי שמואלוף, יודית שחר, יובל גלעד, רוני סומק וסלמן מצאלחה.

בין שלל השירים שנכללו באדומה היו שירים מוצלחים יותר או פחות, אך היא אולי האסופה בעלת ההשפעה הגדולה ביותר מבין אלה שזכרו כאן. החיבור שבין שלושת כתבי העת, כמו גם החיבור בין עורכי האסופה, הצית את הקמת קבוצת 'גרילה תרבות' ועודד יצירת שירה חברתית, כלכלית ומעמדית בממדים שטרם נראו בשירה העברית. בין השירים המעניינים באסופה זו אפשר למנות את 'כסף' של יערה שחורי, הפותח במילים: "לְאַחֲרוֹנָה אֲנַחְנוּ מְדַבְּרוֹת רַק עַל כֶּסֶף/ הַצְּקִים פְּרוֹסִים בְּשׁוֹרָה יִשְׂרָה כְּמוֹ לֶחֶם עַל שֶׁלֶחֶן/ לִכְסֵף אֵין רֵיחַ בְּמוֹבֵן הַמְּקַבֵּל/ הוּא לֹא מֵה שְׂאֲנַחְנוּ מְרִיחוֹת כְּשֶׂאֲנַחְנוּ יַחַד" או השיר 'הכניסה חופשית' של נויט בראל, המסתיים במילים: "מִיִּשְׁהָה כְּלֹא בְּמַרְפֵּסֵת שְׁלוֹ תְּפִי גְדוֹל וְעֶצּוֹב/ הַבְּטָחְנוּ שֶׁנִּבְּאוּ בְּלִילָה וְנִשְׁחַרְר אֹתוֹ/ אֶת עֵינָיו שְׂמַתְּבִישׁוֹת/ לְשֶׁרֶק אֶל הָעִיר מְגִינֹת שֶׁל עֶבְרִים". בשני השירים המחאה אינה מתבטאת בהטחת האשמות, אלא בהמחשת עומק החדירה של הדיכוי והאיישויון בחברה, עד כדי כך שגם המשוררות רואות עצמן כחלק מהמערכת הדכאנית.

לסיום, חשוב לציין שתי אסופות שירה המעוררות עניין בעיקר בגלל זמן יציאתן לאור. הראשונה היא **לצאת!** (2009), הוצאת אתגר, מארב, סדק, דקה, מעין וגרילה תרבות), שיצאה כשלושה ימים לאחר פריצת 'עופרת יצוקה' והופצה בעותקים מודפסים כמו גם כאפשרות להורדה אינטרנטית כקובץ פידייף. השנייה היא **שירון המהפכה, שירת האוהלים** (2011), בהוצאת: דקה, מעיין, ערב רב, אתגר, גרילה תרבות) שיצאה במהלך מחאת קיץ 2011. שתי האסופות (שיצאו לאור פחות או יותר על ידי אותם אנשים) מייצגות את האקטיביזם שנקטו לפני כמה שנים העורכים, שהאמינו כי יש לשירה תפקיד, וזה כולל קידום שינוי חברתי ופוליטי באמצעות השירה.

כל אסופות השירה שנסקרו כאן השפיעו על השירה העברית כמו גם על הלך הרוח הציבורי, יצרו גלי הדרף פואטיים, חברתיים ותרבותיים, שניתן לחוש בהם עד היום - גם אם חלקן יצאו רק לפני שנים אחדות, לכן אולי מוקדם עדיין

לאמוד את השפעתן בטווח ארוך. האסופות הללו הן אבני דרך בהתפתחות השירה העברית כחלק מהחברה הישראלית - בזיכרון השואה, ביחס אל העבודה והפערים המעמדיים וביחס אל מלחמות ישראל והכיבוש הנובע מחלקן. אסופות אלו הן אבני דרך בהתפתחות

פיוטית על ניחושים והתרחשויות בפרוס מלחמת העולם השנייה, על אשר קדם לה ועל-כן גרמה, ועליה. עליה גופה, לכשהגיעה לפרקה, בשלה בחטאיה ובעונשה, פרק אחר פרק, פורענות אחרי פורענות. אך פעם בפעם - גם נקודות של אור ותפארת."

בניגוד לאסופות אחרות הנזכרות כאן, ספר זה כולל בעיקר שירים מתורגמים, כמו למשל שירים של אחמטובה ונרודה. למעשה, כותב העברית היחיד באסופה זו הוא שלונסקי עצמו. אסופה זו חשובה בשל נקודת הזמן שבה יצאה לאור, ובעצם ההופעה המשותפת של משוררי העולם דווקא לאור שואת היהודים, שקל היה לעסוק רק בה, ובצדק רב, מבלי לחרוג אל הכללי. העובדה ששלונסקי בחר לעשות דווקא זאת באסופה זו היא מעניינת וחשובה. אך במקרה של אסופת **שירי הימים** יש לי אליה חולשה מיוחדת; הסיבה היא כי בשנת '85, כשביקשה עמירה הגני, ששימשה כעורכת מדור השירה בספרית הפועלים, להוציא לאור הוצאה מחודשת של האסופה, גילו כי אזלו להם כל העותקים וכשחיפשו עותק מהספר קיבלו עותק אחד מסבת, אילזה פלס, ולכן העתק האסופה שברשותי (מהגרסה המקורית שיצאה בשנת '45) כולל מכתב תודה בו כתוב: "רצוף בזה מוחזר אליך הספר **שירי הימים** מאת אברהם שלונסקי, שהעמדת באדיבותך לפי בקשתנו. כפי שתראה (כך במקור, ע"ס), לא נפגע הספר ואני שמח להחזירו לך בשלמותו. הספר החדש הוא גילומו המדויק של ספר זה."

השיר 'נדר' של שלונסקי הוא השני המופיע באסופה. השיר הופיע לראשונה כשנתיים קודם לכן באפריל '43 בעיתון 'הארץ' וביטא את הזעזוע של יושבי הארץ לנוכח הידיעות המגיעות על השמדת העם היהודי באירופה. השיר נפתח במילים: "על דעת עיני שראו את השכול/ ועמסו זעקות על לבי השחוח/ על דעת רחמי שהורוני למחול/ עד באו ימים שאיימו מלסלוח/ נדרתי הנדר לזכור את הכל/ לזכור - ודבר לא לשכוח". מילים שהפכו לנכס צאן ברזל השגור כמעט בפי כל, והמשפט "לזכור - ולעולם לא לשכוח" הפך למוטו של ההתמודדות הישראלית עם השואה, לטוב ולרע.

התפרצות פואטית אדירה אירעה בתחילת המילניום הנוכחי, כלומר לפני כעשור, בשירה העברית. כמה כתבי עת חדשים יצאו אז כמעט בבת אחת, ובמקביל, התפרסמו לא מעט כותבים וכותבות שעד אז לא היו מוכרים או לא פרסמו או כתבו שירה. בין השאר, כמה וכמה אסופות ראו אור (והמשיכו לצאת במשך העשור האחרון); הראשונה שבהן היתה **בעט ברזל** (2004, חרגול) שערכה טל ניצן.

בעט ברזל היא אסופה של שירים נגד הכיבוש מהשנים 1984-2004. באחרית הדבר של הספר מציינת טל ניצן כי לעומת מחנה השלום, השירה לא מפסיקה להביע מחאה ולהתנגד למצב הכיבוש הקיים. היא טוענת גם טענה נוספת - וזאת באשר ליכולת והחובה של שירת מחאה לשנות את התודעה הציבורית: "חשיבותה של שירת מחאה אינה יכולה להימדד בשאלות תועלתניות-כמותיות. את העקבות שהיא מטביעה במציאות ניתן לראות לרוב רק ממרחב רב... יום יבוא וגם שירי האסופה הזאת ייקראו כקול השכל הישר בעידן חשוך"

השירים **שבעט הברזל** אינם אחידים ברמתם והעריכה רופפת, אך נכללים בה כמה שירים מצוינים וכמה משוררים משמעותיים, גם אם שיריהם אינם בהכרח הבולטים באסופה. יש לזכור גם כי האסופה הגיעה אחרי כשני עשורים שבהם השירה העברית, בעיקר הפוליטית, היתה בשפל של כתיבה ופרסום, כך שחומרי הגלם הזמינים לאסופה כזו מלכתחילה לא היו עשירים. מבין שירי האסופה ראוי לציין את שיריה של דליה פלח, בעיקר 'יום חמישי במאפיית אנג'ל' או 'אז עוד לא ידענו' המוכרים. עם זאת, חשיבותה של האסופה היא קודם כל ובעיקר בקריאה לפעולה פואטית שהעלתה טל ניצן באחרית הדבר - ובכך שנתנה במה משמעותית לשירה שכל כולה קריאה נגד הכיבוש.